

ABOUT LEXICAL UNITS WITH SOMATIC COMPONENT IN THE BULGARIAN

Aytan Cafarova

Baku Slavic University, Azerbaijan, a_eyubova.bsu@mail.ru

Abstract: The topic of the article reveals a question embedded in the dissertation *Metaphorization of somatic vocabulary in the Bulgarian language*. The aim of the research is to shed light on the realization of lexical units in the Bulgarian language, containing a somatic component. The brief review of existing scientific opinions in the linguistic literature on the modeling of somatic phraseology serves as the theoretical basis of the present study. Using an anthropocentric and cognitive approach, several examples were analyzed, excerpted from texts of fiction – two by Bulgarian authors and one translated into Bulgarian. The variant proposed in this study for possible modeling of the somatic vocabulary in the Bulgarian language is based on the structural principle, hence the two types of structures – word combination and sentence, and their respective (non)metaphorical or phraseological nature is indicated. The conclusion of the article is expressed in the modest contribution of the research to the scientific discipline of phraseology.

Keywords: Bulgarian, somatic, phraseological, structural model

ОТНОСНО ЛЕКСИКАЛНИ ЕДИНИЦИ СЪС СОМАТИЧЕН КОМПОНЕНТ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Айтан Джафарова

Бакински славянски университет, Азербайджан, a_eyubova.bsu@mail.ru

Резюме: Темата на статията разкрива въпрос, залегнал в дисертационния труд *Метафоризация на соматичната лексика в българския език*. Цел на изследването е да се хвърли светлина върху реализацията на лексикални единици в българския език, съдържащи соматичен компонент. Краткият обзор на съществуващи научни становища в езиковедската литература относно моделирането на соматичните фразеологизми служи като теоретичната основа на настоящото проучване. С помощта на антропоцентричен и когнитивен подход са анализирани няколко примера, ексцерпирани от текстове на художествената литература – два от български автори и един в превод на български език. Предлаганият в това изследване вариант за възможно моделиране на соматичната лексика в българския език се основава на структурния принцип, откъдето следват двата типа структури – словосъчетание и изречение, като успоредно се посочва и съответният им (не)метафоричен или фразеологичен характер. Изводът на статията се изразява в скромния принос на изследването за научната дисциплина фразеология.

Ключови думи: български език, соматичен компонент, фразеологизъм, структурни модели

Освен в чужбина, проблемите на относително младата лексиколожка дисциплина – фразеологията, са намерили място и в редица българистични езиковедски публикации (Ничева/Nicheva 1978; Молхова/Molhova 2013; Вътов/Vatov 2015 и др.). Темата на настоящата статия разглежда *соматичния компонент* на лексикалните единици. Този вид езикови фрази, реализиращи се в езика като свободни, метафоризирани или соматични фразеологизми, е „особен клас антропокултурни образувания с цялостно-смислова, експресивно-образна структура“, чието формиране възниква в резултат на човешкия опит и познанието му за света (Молхова/Molhova 2013: 6). Като следствие на един от важните проблеми на съвременната фразеология, моделирането на фразеологизмите, може да се разглежда структурирането на соматичните лексикални единици.

Днес се наброяват многобройни изследвания, които разглеждат структурните типове фразеологизми в различните езици. По този въпрос се срещат противоположни мнения, които могат да се обобщат в две направления. Едни лингвисти смятат моделирането на фразеологизмите за невъзможно (Мокиенко/Mokiyenko 1989: 287), а други езиковеди приемат изучаването на моделите на фразеологичните словосъчетания за доста перспективно направление (Спирина/Spirina 2014: 157 – 158); Губарев/Gubaryev 1985: 65; Молхова/Molhova 2013 и др.). Резултатите показват, че фразеологичните, в това число и соматичните словосъчетания, могат да бъдат моделирани. Това включва техните структурни и когнитивни модели.

Лексикалните единици, съдържащи соматичен компонент, отговарят на определени структурни модели. Формирането на моделите се осъществява въз основа на критерии, обусловени както от морфологични критерии, така и от структурата на синтаксиса на съответната езикова единица. При определяне на структурния модел на фразеологизмите, включващи лексикални единици със соматичен компонент, като основен се явява синтактичният метод. С оглед на структурата им фразеологизмите могат да бъдат два вида: А) Изречение – „основна, граматично, смислово и интонационно завършена единица на речта“¹⁶, състояща се в синтактичен план минимум от подлог и/или сказуемо, по възможност и от други части на изречението, които заедно изразяват една завършена мисъл, изпълняват номинативна и/или експресивна функция, например „Акълът ми не го побира.“, „Работата е опечена.“, „Чакам на двете си ръце.“ и др.

Б) Словосъчетание – част или градивен елемент на изречението, чиято структура включва най-малкото две думи, пълнозначни и самостоятелни, образувачи смислово и граматично цяло. Тук е необходимо да се направи разлика между а) свободните словосъчетания, като „добър човек“, „интересна книга“ и др. и б) устойчивите словосъчетания, например „жаден за пари“, „за нищо на света“, „час пик“ и др.

Предмет на настоящото изследване са няколко соматични езикови единици, открити и екскерпирани от три художествени текста. Двата текста са на българските писатели Йордан Йовков („Приключенията на Гороломов“) и Георги Караславов („Татул“), третият е българският превод на приказката „Малката русалка“ на датския писател Ханс Кристиан Андерсен¹⁷.

Подобно на ситуацията в другите езици, в българския има лексикални единици със соматичен компонент, както и соматизми, които се състоят от минимален брой думи, например словосъчетанията „лека ръка“, „мозъчен тръст“ или простите изречения „Наострям уши.“ (Молхова/Molhova 2013), „Виря нос.“, „Завързвам езика.“, „Слагам крак.“ и др. Те се използват предимно в разговорната реч, като изразяват експресивно мисълта на говорещото лице. Ако от една страна, тяхното значение зависи от ситуацията, то, от друга страна, психологическият свят на говорещия е отражение на неговото интелектуално ниво и в този случай лексемите със соматичен компонент, както и соматичните фразеологизми могат да се определят по лексикален модел. Информация за този тип фразеологизми в изследванията се среща доста рядко, но въпреки това може да се направи заключението, че тяхното моделиране е също така възможно, както и при несъдържащите соматичен компонент езикови единици.

За теоретична основа на настоящото изследване са послужили научни публикации по проблемите на соматичните фразеологизми. В зависимост от изходната позицията на изследването соматизмите могат да бъдат дефинирани в структурно отношение по различен начин.

Ю. А. Харченко ги класифицира въз основа на лексико-граматични критерии. При нейната класификация фразеологичните единици, които влизат в състава на соматичните фразеологизми, оформят *четири* типа структури:

1. Номинативни;
2. Адективно-номинативни;
3. Глаголни;
4. Изречение (Харченко/Harchenko 2016: 697 – 700).

Тук се вземат предвид както лексикални, така и граматични фактори, базирани на материали от английския и руския език.

Съпоставяйки структурите на соматичните фразеологични словосъчетания в английския, руския и немския език, С. Т. Спирина поставя акцент върху граматичните критерии, откроява *пет* типа фразеологизми, които класифицира по следния начин:

1. Субстантивни;
 2. Глаголни;
 3. Адективни;
 4. Адвербиални;
 5. Фразеологизми, които съответстват на структурата на изречението (Спирина/Spirina 2014: 157 – 158).
3. Х. Фазлиева разглежда два генетично различни езика – английския и турския. В двата езика изследва различни фразеологизми, като „в зависимост от категориалната принадлежност на главната дума“ в техния състав, тя извежда следните *четири* модела на фразеологични единици:

¹⁶ Български език, <http://www.bgschoolnicosia.com/wp-content/uploads/2020/04/7-%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%81-%D0%A0%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BD-%D0%BB%D0%B8%D1%81%D1%82-%D0%91%D0%95%D0%9B-11-%D0%90%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BB-2020.pdf>

¹⁷ Посочени са в Библиографията под рубриката Източници. Бел. авт.

1. Субстантивни;
2. Глаголни;
3. Адективни;
4. Адвербиални (само в английския език) (Фазлиева/Fazlijeva 2016: 158).

Ако анализираме посочените изследвания, стигаме до общия извод, че при класификацията на фразеологизмите се предпочита граматичният принцип, като последният тип при някои класификации обобщава фразеологичните словосъчетания, които притежават структурата на изречение. По отношение на българския език в настоящото изследване се предлага вариантът за разграничаване на два структурни типа соматични фразеологизми, съответно лексикални единици със соматичен компонент:

1. Словосъчетание;
2. Изречение.

При анализа на езиковите единици със соматичен компонент в това изследване, открити в посочените по-горе литературни текстове, се представя класификация, която отчита специфичните особености на българския език.

I. Лексикални единици със соматичен компонент от тип 1:

1. „Пламнали очи“: адективирано минало свършено деятелно причастие + съществително; соматично фразеологично словосъчетание;

*„И други каруци се връщаха също от града. Някои са толкоз далеч, че се виждат като точки, като буболечки, но вървят, вървят и все се виждат. Гороломов гледа с **пламнали очи** насам, гледа нататък и спира погледа си наблизко: в една нива един ястреб се е закрепил във въздуха и трепка-трепка, все на едно място. После отлети по-нататък и пак затрепка.“* (Йовков 1978).

2. „Острите му синкави очи“: прилагателно + кратка форма на притежателно местоимение (м.р.) + прилагателно + съществително; метафоричен епитет (метафоризирано словосъчетание със соматичен компонент);

*„**Острите му синкави очи** изпод надвисналите вежди отново огледаха селяните. Той повика друг селянин, стар, с опаднали предни зъби, сух, късав и с него отиде зад тезгяха. Тоя път Мъглов шепнеше много ниско и само от време на време се чуваше някоя дума.“* (Йовков 1978).

3. „Говорещи очи“: адективирано сегашно деятелно причастие (неспрегаема глаголна форма) + съществително; метафоричен епитет (метафоризирано словосъчетание със соматичен компонент);

*„Прекрасното ти лице – отвърна магьосницата, – твоят въздушен вървеж и твоите **говорещи очи**. Това е достатъчно, за да се омагьоса едно човешко сърце. Е как, да не би да ти е минало вече желанието? Изплезе езичето си, аз ще го отрежа и ти ще получиш чудотворното питие.“* (Андерсен 1983).

4. „Говорещи очи“: сегашно деятелно причастие (неспрегаема глаголна форма) + съществително; метафоричен епитет (метафоризирано словосъчетание със соматичен компонент);

*„Аз трябва да замина – каза ѝ той. – Аз трябва да видя хубавата царкиня. Такава е волята на родителите ми. Но те не ще ме накарат насила да се ожения за нея. Тя не прилича на оная чудна хубавица от манастира, на която ти тъй много приличаш. Ако някога трябва да се ожения, ще взема само теб за жена, мое мило намерениче с **говорещи очи**.“* (Андерсен 1983).

II. Лексикални единици със соматичен компонент от тип 2:

1. „Като че от очите му падна мъгла“: просто изречение; соматичен фразеологизъм;

*„– Матълмово! – извика Иван. **Като че от очите му падна мъгла** и той едвам сега позна кръчмата, портата на поп Василя, училището. А по-рано му се струваше, че това село никога не беше го виждал през живота си.“* (Йовков 1978).

2. „Стрелна с очи“: просто изречение; соматичен фразеологизъм;

*„Отзарана излизам от къщи и поглеждам към гората. Какво е туй чудо? – думам си, – Кой бояджия е минал нощес, та е боядисал гората? Вчера беше зелена, а днес желта... Той е силен! Разбра ли! Той! – извика Танко и **стрелна с очи** Гороломова. – Той е силен! А ти, а аз, а тези, не знам какви там агрономи и гороломи – нищо, нищо! Прах, гниди, мухи!“* (Йовков 1978).

3. „Очите му горят“: просто изречение; соматичен фразеологизъм;

*„Гороломов не слуша Ивана и гледа пред себе си, **очите му горят**. Гората беше много малка, свърши се и ето че се откри пак полето. И що? Завеса някаква ли се дигна, или огромни порти се отвориха? Колко надалеч се вижда, как равна е чертата на хоризонта и как, проточена като конец, върви към едната страна, върви към другата, върви сякаш към двата края на света! Гороломов се вълнува, сърцето му бие често. Втори път, откакто е излязъл от града, го обзема това странно чувство: струва му се, че става лек, безпътен, превръща се на дух и пълни това широко небе или — цялото небе сякаш свети в душата му. Прилича на пролет, топло е, едва-едва полъхва ветрец, колкото да раздвижи паежините из въздуха. Чува*

се, че нее чучулига. Гороломов гледа нагоре, търси я, лицето му светва, тънките косми на брадата се развяват и лъцят. Дълго време той чува чучулигата, но не я вижда. Не я вижда, а песента ѝ сякаш капи на капки, възторжена, вдъхновена.“ (Йовков 1978).

4. „Сърцето ѝ трепна като ужилено“: просто изречение; соматичен фразеологизъм; „Изведнъж старата заплака. И занарежда нещо тежко и обидно. Тошка долови две-три думи, **сърцето ѝ трепна като ужилено**...“ (Караславов 1964).

Разглеждайки ексцерпирани примери от избраните литературни текстове, можем да определим следните структурни характеристики при лексикалните единици, съдържащи соматичен компонент.

При първия тип, *словосъчетанията*, отчитаме:

- адективирано минало свършено деятелно причастие + съществително (Пример 1);
- прилагателно + кратка форма на притежателно местоимение (м.р.) + прилагателно + съществително (Пример 2);

- адективирано сегашно деятелно причастие (неспрегаема глаголна форма) + съществително (Пример 3,4).

Примерите могат да се обобщят като комбинация от адективи или адективно функциониращи причастия, в комбинация със субстантиви и посесивни местоимения, при което соматичният компонент се използва с номинативно-експресивна функция.

При втория тип, *изреченията*, се откроява структурата на простото изречение. Тук вербалният елемент носи основния емоционален заряд (Примери 2, 3), чиято семантика се допълва от включването на номинална единица (Пример 1) или чрез добавяне на адективирано минало свършено деятелно причастие (Пример 4).

Представените примери за лексикалните единици със соматичен компонент, ексцерпирани от няколко литературни произведения на български език, в оригинал и превод, доказват твърдението, че в българския език лексикалните единици със соматичен компонент *могат* да бъдат класифицирани по предложения от нас начин, основан на синтактичния метод, и да бъдат съотнесени към *двата* типа структура – на *словосъчетание* и на *изречение*.

Надяваме се, че чрез осъществения анализ на примерите и направеното обобщение, настоящото проучване успява да реализира своя скромнен принос към изследването на проблематиката за структурното моделиране на соматичните словосъчетания в българския език.

ЛИТЕРАТУРА

- Андерсен, Н. С. (1983). *Малката русалка*. (Andersen, N. S. *Den lille Havfrue*.) Преводач: С. Минков. София: Отечество, <<http://chitanka.info/text/4814-malkata-rusalka>> Посетено на 17.05.(2021).
- Банова, М., & Димова, С. (2014). *Фразеологичен речник на българския език*. София: Бан Мар.
- Вътов, В. (2015). *Лексикология и фразеология на българския език*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“.
- Губарев, В. П. (1985). К типологии фразеологических моделей (на материале немецкого языка). Науч. докл. высш. школы. Филол. науки. № 4. 65-68.
- Йовков, Й. (1978). Приключенията на Гороломов. // *Събрани съчинения в шест тома*. Том шести. София: Български писател, <<http://chitanka.info/text/7864-prikljuchenijata-na-gorolomov/0>> Посетено на 07.05.(2021).
- Караславов, Г. (1964). *Татул. Снаха*. София: Народна култура, <<http://chitanka.info/text/14320-tatul/0>>. Посетено на 07.05.2021.
- Молхова, Г. (2013). *Соматични фразеологизми в българския и английския език*. София: Кота.
- Мокиенко, В. М. (1989). *Славянская фразеология*. 2-е изд., исправл. и допол. Москва: Высшая школа.
- Ничева, К. (1978). Към въпроса за експресивността на фразеологичната единица (структурно-фонетични особености при някои групи фразеологични единици.). *Въпроси на българската лексикология*. София: Народна просвета.
- Спирина, Т. С. (2014). *Структурные модели фразеологических единиц английского, русского и немецкого языков (на материале фразеологических единиц, характеризующих власть)*. <www.gramota.net/materials/2/2014/12-3/46.html> Посетено на 15.05.(2021).
- Фазлыева, З. Х. (2014). Общее и различное в структуре фразеологических единиц английского и турецкого языков. *Litera*, № 3, 129-147. <https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=14549> Посетено на 14.05.2021.
- Харченко, Ю. А. (2016). Структурные особенности английских и русских фразеологических единиц с соматизмами. *Молодой ученый*, № 25, 697-700. <<https://moluch.ru/archive/129/35691>> Посетено на (16.05.2021).